

HET ELFDE UUR

PIETER SERRIEN

HET ELFDE UUR

— 11 NOVEMBER 1918 —

DE GEWELDDADIGE LAATSTE DAG
VAN DE EERSTE WERELDOORLOG

—HORIZON—

voor Verne en Chiel, mijn twee zoontjes

de tranen waren al lang op
ze maakten plaats voor een eindeloze regen van kogels
een hagelstorm van granaten en een nevel van gifgas
ze vulden slijkerige bomputten
vormden een stroom aan vluchtelingen
creëerden een waterval van onderdrukkende bezettingsregels
ze waren al lang op, maar ze bleven komen
tot aan het elfde uur
van de elfde dag van de elfde maand
en tot lang daarna

HOE DIT BOEK LEZEN

Toen ik voor het eerst plande om deze geschiedenis te schrijven, verkeerde ik heel even in de veronderstelling dat mijn onderzoek relatief eenvoudig zou worden. Gewoon alle mogelijke bronnen over de laatste 24 oorlogsuren raadplegen en aan de hand daarvan een spannend verhaal vertellen, hoe moeilijk kon dat zijn?

Veel moeilijker dan aanvankelijk verwacht, dat in elk geval. Het oorlogseinde behelst immers een bijzonder complexe geschiedenis.

Alle mogelijke thema's zitten erin verweven, van politiek en militair tot sociaal en medisch. De enige link tussen die grote variëteit aan thema's en deelverhalen, is dat ze allemaal te situeren zijn binnen diezelfde laatste 24 uren van de Eerste Wereldoorlog. Als lezer kan je dit boek dan ook niet eenvoudigweg benaderen als een mooi afgebakend geheel.

De complexiteit van deze oorlogsgeschiedenis vormt voor mij als auteur een dubbele uitdaging. Enerzijds wil ik haar niet al te eenvoudig voorstellen, anderzijds tracht ik dit verhaal zo leesbaar en bevattelijk mogelijk te brengen.

Om die laatste reden probeer ik wat orde te scheppen in de gedachten en gevoelens van de hoofdpersonages van dit werk: diegenen die 11 november 1918 van op de eerste rij beleefd hebben. Hun unieke getuigenissen vormen de rode draad van dit verhaal. Daarbij ligt de focus enkel op het westfront. Meer informatie zou ons mijns inziens te ver leiden.

Deze oorlogsgeschiedenis bestaat uit drie delen. In het eerste deel volgen we het politieke drama dat aan de wapenstilstand voorafging. Vanaf maandag 4 november om 11 uur bouwt het verhaal zich in zeven dagen en evenveel hoofdstukken op tot zondag 10 november 1918. Dan begint het tweede deel: het corpus dat focust op de laatste 24 uur. Elk uur is een hoofdstuk. Tot slot volgt de epiloog, waarin het verdere verloop van de situatie na het elfde uur wordt geschetst.

Voor het verhaal echt van start gaat, licht ik drie onderwerpen toe: de Spaanse griep, het geallieerde eindoffensief en de aanloop naar de wapenstilstandsonderhandelingen. Die zijn nodig om wat volgt helemaal te vatten. Dankzij die inleiding kan dus zowel iemand die amper iets weet over de oorlog, als een echte specialist deze geschiedenis volgen.

Andere hulpmiddelen om vat te krijgen op dit ietwat ingewikkelde kluwen aan verhalen, zijn de kaarten (p. 16, 17, 34-36), de verklarende woordenlijst (p. 409, 410), de gedetailleerde inhoudstafel (p. 9-15) en de uitgebreide personagelijst (p. 411-425). Die laatste biedt bovendien de mogelijkheid om dit boek ook op een andere manier te (her)lezen. De lijst bevat namelijk een register waarin je kan zoeken op welke pagina's elk personage aan bod komt.

Alle bovenvermelde elementen zijn ook beschikbaar op mijn website, net als andere interessante extra's: www.pieterserrien.be/hetelfdeuur.

Er rest mij nu enkel nog jou als lezer een bijzondere leeservaring toe te wensen. Laat je onderdompelen in een gewelddadig, bloedstollend en bovenal duizelingwekkend stukje geschiedenis.

INHOUD

Hoe dit boek lezen	7
Inhoud	9
Wat voorafging	19
Deel 1	45
<i>De laatste week. Maandag 4 november tot zondag 10 november 1918</i>	45
Maandag 4 november 1918	47
11.00 uur - Parijs (F)	48
11.00 uur - Lokeren (B)	50
15.00 uur - Padua (I)	54
Middag - Wilhelmshaven (D)	55
Avond - Kiel (D)	58
Dinsdag 5 november 1918	61
Nacht - Spa (B)	62
Ochtend - Berlijn (D)	63
7.40 uur - Kiel (D)	64
Middag - Spa (B)	65
17.11 uur - Kiel (D)	66
Avond - middag in Washington DC (VS)	67
Woensdag 6 november 1918	69
Ochtend - nacht in Washington (VS)	70
12.00 uur - Berlijn (D)	71
Late avond - Spa (B)	75
Donderdag 7 november 1918	77
0.30 uur - Senlis (F)	78
8.00 uur - Spa (B)	79
16.10 uur - Brest (F)	80
16.56 uur - New York (VS)	82

18.00 uur - Chimay (B)	83
19.30 uur - Trélon (F)	84
20.20 uur - La Capelle (F)	85
21.30 uur - München (D)	86
Vrijdag 8 november 1918	89
4.00 uur - Tergnier (F)	90
8.00 uur - Bos van Compiègne (F)	91
Ochtend - Berlijn (D)	94
Ochtend - Spa (B)	96
11.30 uur - Bos van Compiègne (F)	97
14.00 uur - Wallers-en-Fagne (F)	99
Avond - Spa (B)	101
Zaterdag 9 november 1918	103
9.00 uur - Spa (B)	104
9.00 uur - Berlijn (D)	105
10.00 uur - Spa (B)	107
14.00 uur - Berlijn (D)	111
17.15 uur - Spa (B)	118
18.00 uur - Berlijn	119
18.00 uur - Spa (B)	121
20.00 uur - Berlijn (D)	122
22.00 uur - Spa (B)	125
Zondag 10 november 1918	127
2.00 uur - Berlijn (D)	128
2.00 uur - Spa (B)	130
3.00 uur - Pasewalk (D)	130
4.00 uur - Spa (B)	131
6.00 uur - Moelingen (B)	132
7.30 uur - Eijsden (NL)	133
Ochtend - Den Haag (NL)	136
10.00 uur - Bos van Compiègne (F)	138

Deel 2	139
<i>De laatste 24 uur. Zondag 10 november 1918, 11.00 uur tot maandag</i>	
<i>11 november 1918, 11.00 uur</i>	139
11.00 uur tot 12.00 uur	141
Parijs (F)	142
Valenciennes (F)	143
Jemappes (B)	144
Bergen (B)	147
Aalst (B)	151
De Kempen (B)	153
Peuvillers (F)	154
Woëvre (F)	156
Pont-à-Mousson (F)	158
12.00 uur tot 13.00 uur	161
Doornik (B)	162
Bergen (B)	164
Leie- en Scheldestreek (B)	164
Gent (B)	167
Calais (F)	172
13.00 uur tot 14.00 uur	175
Calais (F)	176
Vrigne-Meuse (F)	178
Bergen (B)	180
14.00 uur tot 15.00 uur	183
Berlijn (D)	184
Brussel (B)	186
Rotterdam (NL)	189
15.00 uur tot 16.00 uur	193
Brussel (B)	194
Antwerpen (B)	197
Militaire hospitalen (B/F)	198
16.00 uur tot 17.00 uur	203
Denderleeuw (B)	204
Stekene (B)	205
Zegelsem (B)	207

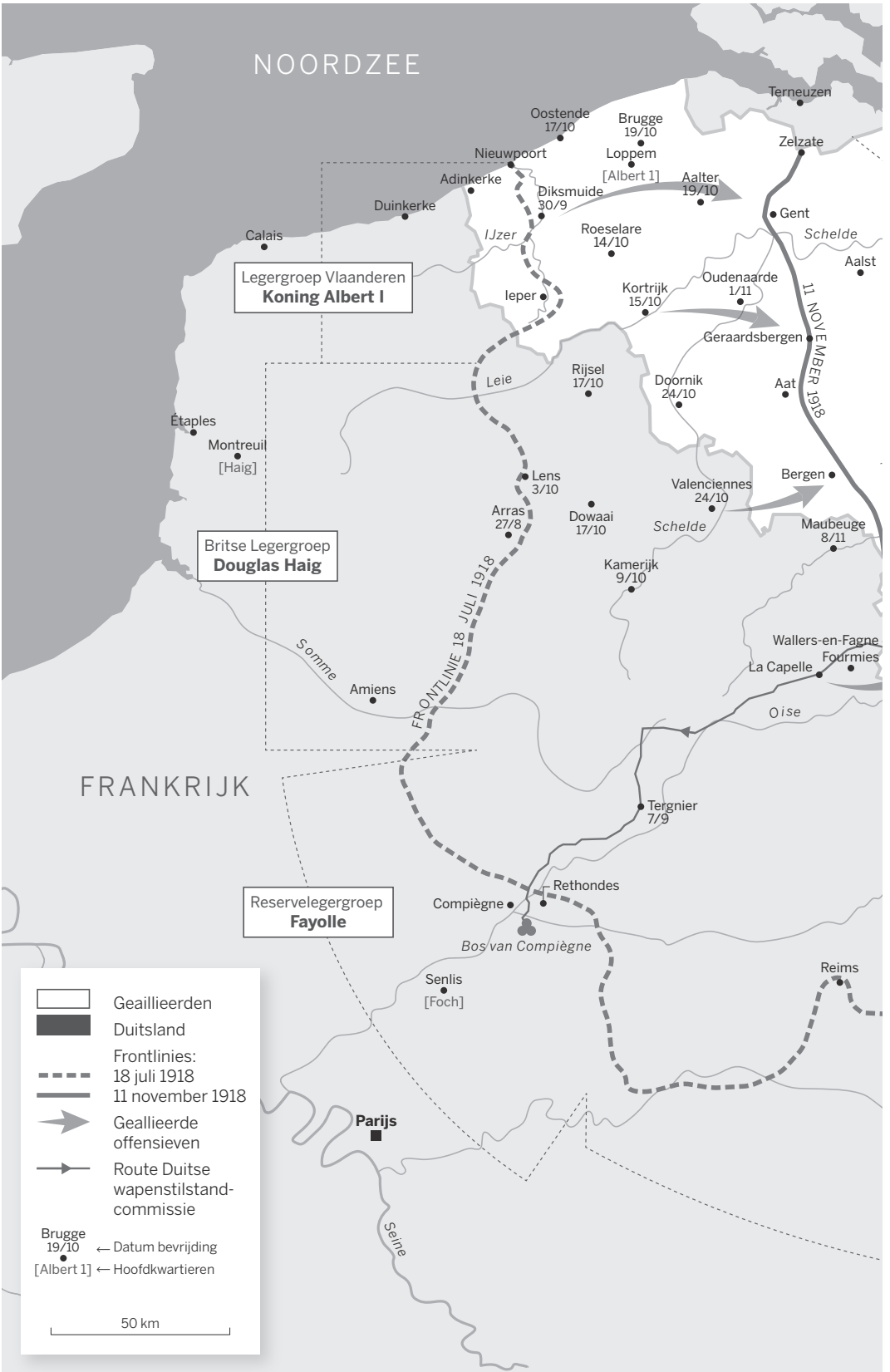
Pont-à-Mousson (F)	208
Peuwillers (F)	209
17.00 uur tot 18.00 uur	211
Oudenaarde (B)	212
Gent (B)	213
Antwerpen (B)	217
Spa (B)	219
18.00 uur tot 19.00 uur	221
Loppem (B)	222
Berlijn (D)	224
Bos van Compiègne (F)	225
Leuven (B)	226
19.00 uur tot 20.00 uur	231
Rotterdam (NL)	232
Brussel (B)	234
Maas (F)	236
20.00 uur tot 21.00 uur	239
Bevrijd gebied (B/F)	240
Gent (B)	241
Antwerpen (B)	243
Brussel (B)	246
21.00 uur tot 22.00 uur	249
Den Haag (NL)	250
Brussel (B)	251
Bos van Compiègne (F)	251
Maas (F)	252
22.00 uur tot 23.00 uur	253
Mariakerke (B)	254
Eke-Semmerzake (B)	255
Rotterdam (NL)	258
Bos van Compiègne (F)	260
23.00 uur tot middernacht	261
Gent (B)	262
Zelzate (B)	263
Bergen (B)	264
Eijsden (NL)	266

Middernacht tot 1.00 uur	267
Eijsden (NL)	268
Calais (F)	269
Gent (B)	269
Het front	271
1.00 uur tot 2.00 uur	275
Duitse front (F)	276
Amerikaanse front (F)	279
Franse front (B/F)	280
2.00 uur tot 3.00 uur	283
Compiègne (F)	284
Gent (B)	285
3.00 uur tot 4.00 uur	289
Gent (B)	290
Bergen (B)	291
Lotharingen (F)	292
4.00 uur tot 5.00 uur	295
Krijgsgevangenenkampen (D)	296
Maas-Argonne (F)	298
5.00 uur tot 6.00 uur	303
Bergen (B)	304
Gent (B)	306
Sas van Gent (NL)	307
Amerongen (NL)	308
Bos van Compiègne (F)	309
6.00 uur tot 7.00 uur	311
Eke-Semmerzake (B)	312
Militaire hoofdkwartieren (D/F)	313
7.00 uur tot 8.00 uur	317
Bos van Compiègne (F)	318
Gent (B)	319
Nieuwpoort (B)	320
Meulebeke (B)	321
Maas-Argonne (F)	322
Bergen (B)	324

8.00 uur tot 9.00 uur	327
Maas-Argonne (F)	328
Bezetsgebied (B)	331
Gent (B)	332
9.00 uur tot 10.00 uur	335
Parijs (F)	336
Gent (B)	337
Eijsden (NL)	338
Den Haag (NL)	340
Saint-Denis (B)	341
Ville-devant-Chaumont (F)	342
10.00 uur tot 11.00 uur	343
10.00 uur - Ville-devant-Chaumont (F)	344
10.00 uur - Nazareth (B)	345
10.00 uur - Sleidinge (B)	346
10.00 uur - Stenay (F)	346
10.05 uur - Maubeuge (F)	347
10.15 uur - Chaumont (F)	348
10.27 uur - Louppy-sur-Loison (F)	349
10.30 uur - Duitse vliegvelden (B)	350
10.30 uur - Erquelinnes (B)	351
10.30 uur - Villers-Saint-Ghislain (B)	352
10.30 uur - Vrine-Meuse (F)	352
10.30 uur - Maas-Argonne (F)	353
10.35 uur - Ville-devant-Chaumont	354
10.37 uur - Woëvre (F)	355
10.42 uur - Kluizen (B)	356
10.45 uur - Stenay (F)	356
10.45 uur - Vrine-Meuse (F)	357
10.48 uur - Woëvre (F)	358
10.50 uur - Chimay (B)	359
10.50 uur - Maas-Argonne (F)	359
10.50 uur - Ville-devant-Chaumont (F)	360
10.55 uur - Aat (B)	361
10.55 uur - Ville-devant-Chaumont	362
10.56 uur - Stenay (F)	362

10.57 uur - Lessen (B)	363
10.57 uur - Maasoeveren (F)	364
10.57 uur - Dom-le-Mesnil (F)	364
10.58 uur - Ville-sur-Haine (B)	365
10.58 uur - Robechies (B)	365
10.58 uur - Romagne-sous-les-Côtes (F)	366
10.59 uur - Ville-devant-Chaumont (F)	367
10.59 uur - Bergen (B)	368
10.59 uur - Maas-Argonne (F)	369
10.59 uur - Schelde (B)	369
Deel 3	371
<i>Na het elfde uur</i>	371
Lotharingen (F)	374
Maas (F)	376
Inor (F)	378
Calais (F)	380
Gent (B)	381
Bergen (B)	386
Chimay (B)	388
Bezette gebied (B)	390
Brussel (B)	391
Loppem (B)	393
Den Haag (NL)	395
Londen (VK)	396
Parijs (F)	397
Berlijn (D)	399
Maarn (NL)	400
Bos van Compiègne (F) en Berlijn (D)	401
Dank aan...	403
Over tijd, taal en te veel boeken	405
Bijlagen	409
Bibliografie	426
Noten	433
Beeldverantwoording	447

NOORDZEE

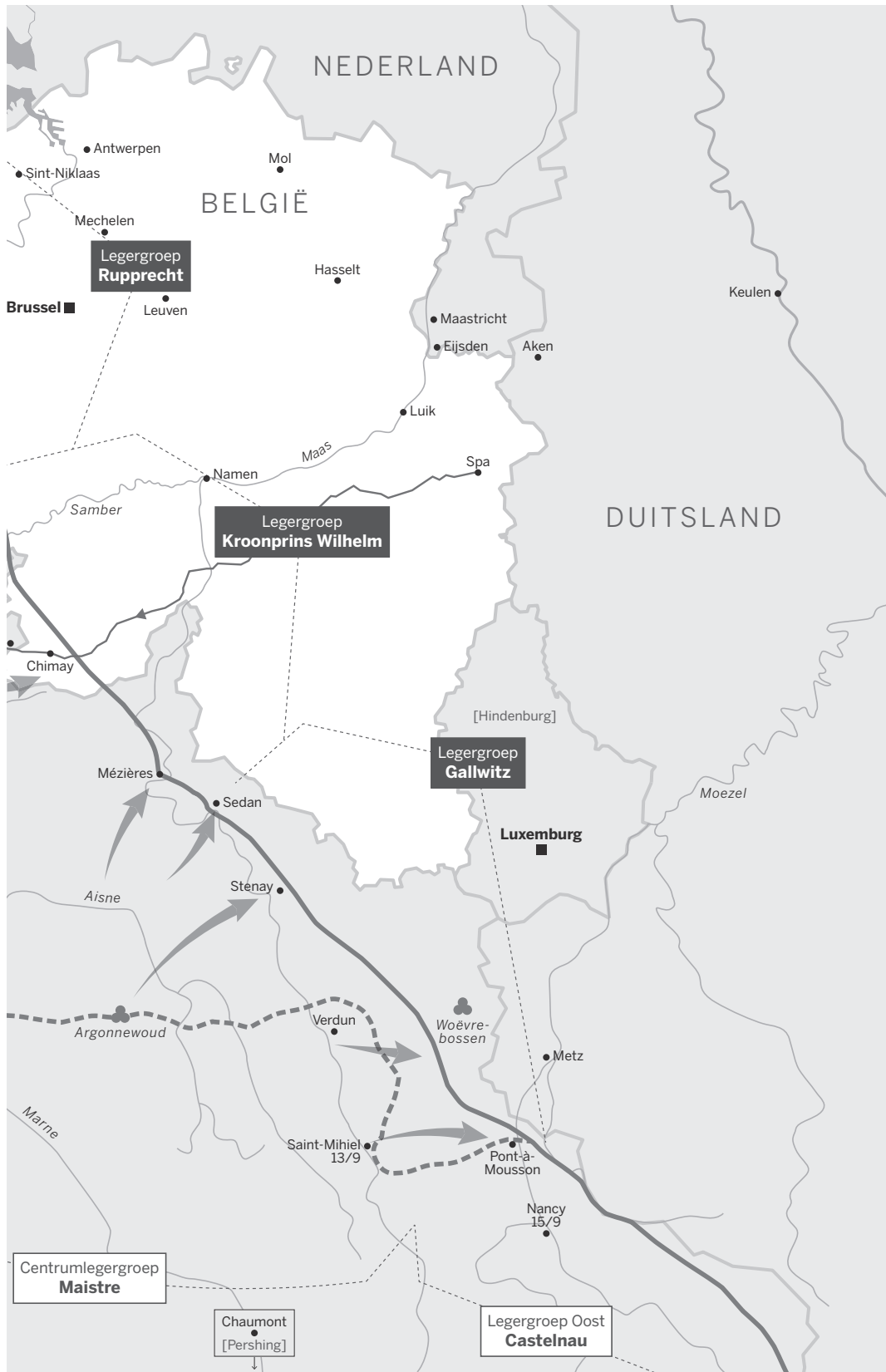
Legergroep Vlaanderen
Koning Albert I

Britse Legergroep
Douglas Haig

Reservelegergroep
Fayolle

- Geallieerden
- Duitsland
- Frontlines:
- - - - - 18 juli 1918
- — — — — 11 november 1918
- ➔ Geallieerde offensieven
- ➔ Route Duitse wapenstilstand-commissie
- Brugge 19/10 ← Datum bevrijding
- [Albert 1] ← Hoofdkwartieren

50 km

WAT VOORAFGING

HET EINDE VAN EEN GESCHIEDENIS - 1561 DAGEN

Maandag 11 november 1918, de 1561ste dag van de oorlog.¹ Sinds de moord op de Oostenrijkse kroonprins Frans Ferdinand in Sarajevo op 28 juni 1914 en het oorlogsbegint met de Duitse inval in België op 4 augustus waren er al meer dan vier gewelddadige jaren verstreken. In de herfst van 1918, op het elfde uur van de elfde dag van de elfde maand, was het eindelijk zover. Na vier jaar, drie maanden en één week kwam er een einde aan het geweld. Maar op dat moment was de wereld al lang uitgeput. Oorlog had alles verzwolgen. Meer dan 9 miljoen militairen waren gesneuveld. Bijna 8 miljoen burgers waren door geweld, vervolging en uitputting omgekomen. Voor hen kwam de wapenstilstand te laat.

Drie factoren oefenden een niet te onderschatten invloed uit op de laatste oorlogsweek en op de uiteindelijke wapenstilstand van 11 november 1918: het geallieerde eindoffensief, dat de oorlog na jaren deed omslaan van een loopgravenoorlog in een bewegingsoorlog; de complexe machtsverhoudingen tussen de verschillende politieke actoren die de onderhandelingen over de wapenstilstand moesten voeren; en de Spaanse griep, die het oorlogseinde nóg dodelijker maakte.

DE SPAANSE GRIEP DE ELFDE ZIEKTE

Opvang van grieppatiënten in Kamp Funston.

Het was waarschijnlijk op die historische 11 november 1918 dat er in Parijs een document werd opgesteld dat tientallen jaren later duidelijkheid over de griepandemie zou scheppen: *nota over de influenza in het leger van april tot 10 november 1918*.² Dankzij enkele zinnen in deze nota konden historici achterhalen hoe die influenza vermoedelijk in Europa terechtgekomen was. Dat de uitbraak niets met het neutrale Spanje te maken had, wist men al langer. Het feit dat een Madrileense krant als eerste gewag maakte over ‘een geheimzinnige ziekte’, was reden genoeg geweest om haar Spaans te noemen. Toch deden er ook andere namen de ronde, zoals ‘Russische bliksemzinking’ in Nederland en ‘Vlaamse koorts’ bij de Duitsers aan het front. In Zuid-Limburg was de benaming ‘Italiaanse influenza’ gangbaar, omdat ‘ze van Italië overkwam als een werkelijke plaag’, hoewel er ook wat racistische stigmatisering mee gemoeid was.³ Onder Franse legerartsen

circuleerde ‘*la maladie onze*’, de elfde ziekte, een vage benaming om de patiënten niet te veel angst in te boezemen.⁴

Op 17 juli 1918 kopten twee Brusselse kranten met de ‘grippe chinoise’ die uitbrak in Lyon.⁵ Zij waren misschien dichterbij de ware oorsprong, aangezien vandaag de dag een van de hypothesen stelt dat de griep afkomstig was uit China. Vele onderzoekers doen die bewering echter af als Duitse propaganda, die de honderdduizenden Chinese geallieerde hulpstroepen zwart wilde maken. Net als de nota van 10 november leggen zij de oorsprong in de Verenigde Staten, meer bepaald in het legerkamp Funston in Kansas. Daar zou een legerkok zich met een pijnlijke keel, hoofdpijn en koorts hebben gemeld in de ochtend van 4 maart 1918, en tegen de middag bleken er al meer dan honderd andere ziektegevallen te zijn.⁶ Van daaruit verspreidde de ziekte zich in amper enkele weken over Noord-Amerika. Via de troepentransporten - voornamelijk tussen New York en Brest - landde de pandemie in Europa, waar ze door de oorlog makkelijk verspreidde. Een derde hypothese stelt dat de Spaanse griep bij het Franse front ontstond, meer bepaald in de buurt van Etaples.⁷

In de lente van 1918 was de wereld erg kwetsbaar voor een pandemie. Europa was verwoest. De loopgraven in de Westhoek, aan de Somme en Verdun, vormden de ideale broeihaarden voor epidemieën. De Belgische en Franse bevolking was na de strenge winter van 1917 en de steeds zwaardere Duitse opeisingen uitgeput. Duitsland zelf stond op economisch vlak op instorten. In Rusland kwam er misschien wel vrede, maar een bloedige burgeroorlog zou volgen. In kolonies zoals Brits-Indië, Frans-Afrika en Belgisch-Congo had de oorlog de politieke en sociale structuren aan het wankelen gebracht. Er heerste chaos, waardoor een uitbraak moeilijk te detecteren en al helemaal niet te bestrijden viel. Overal ter wereld, of er nu gestreden werd of niet, kon een ziekte zich makkelijk verspreiden onder vluchtelingen, dwangarbeiders, krijgsgevangenen, optrekkende en teruggedreven militairen.

De eerste ongewone uitbraak in Europa werd begin april 1918 gemeld in Brest. In korte tijd werd de Bretonse havenstad bijgevolg lamgelegd. Van daaruit verspreidde de griep zich desalniettemin in concentrische cirkels over het continent.⁸ De eerste Amerikaanse en Franse legerkampen werden getroffen op 10 april, enkele dagen later gevolgd door de Britse en Belgische.⁹ Vanuit de militaire centra kon de griep zich makkelijk verspreiden

onder de bevolking. Parijs kwam eind april aan de beurt, terwijl de ziekte zich tot in Italië verspreidde. Nadat de griep in mei in Spanje haar naam oppikte, verspreidde ze zich verder naar Portugal en Griekenland. Op het einde van de maand werden gevallen gemeld in Bombay en Shanghai, waarna de ziekte zich in Indië en China manifesteerde.¹⁰ Ook aan de kusten van Afrika doken de eerste gevallen op. Japan en de andere Aziatische landen volgden snel. In de zomer was er sprake van een wereldwijde pandemie. Eind juni vielen de Engelsen en Duitsers ten prooi aan het griepmonster en in juli bereikte de ziekte Scandinavië, Zwitserland en bezet België. In augustus ging de griep de Dodendraad over en verspreidde zich over het neutrale Nederland.¹¹

Aanvankelijk baarde de pandemie weinig zorgen. Voorlopig was de griep even dodelijk als de vele andere ziektes die rondwaarden in legerkampen, ziekenhuizen en vluchtelingencentra. Deze griepuitbraak was erg agressief, maar bleek in de meeste gevallen niet dodelijk te zijn. Toch doken er al ernstigere gevallen op. Zo werden eind mei in een Frans legerkamp 688 van de 1018 rekruten zo ziek dat ze gehospitaliseerd moesten worden. Van hen overleden er 49.¹² Dat drama had een flinke waarschuwing moeten geweest zijn: bijna 70 procent van een groep werd getroffen door de ziekte en net geen 5 procent ervan overleed eraan. Toch volgde er geen grootschalige reactie. Geen quarantaines werden ingesteld, geen voorlopige wapenstilstand werd afgekondigd. Er was zelfs amper sprake van wetenschappelijke uitwisseling. De Spaanse griep zou dan ook nog heel wat meer slachtoffers maken in de periode die volgde.

De ziekte ondermijnde in de eerste plaats de inzet van troepen. Voor beide strijdende partijen kwam de pandemie hoogst ongelegen. De Duitsers waren net begonnen aan hun ultieme aanval – onder de naam ‘Lenteoffensief’ – toen ze 900.000 zieke troepen moesten missen. Tijdens het voorjaar zou bovendien driekwart van de Franse en de helft van de Britse fronttroepen de griep hebben gekregen.¹³ Het 2de Britse leger meldde: ‘Tegen eind mei verscheen de ziekte met groot geweld... Het aantal getroffen was erg hoog... In 48 uur tijd viel een derde van een artilleriebrigade ziek uit en in de munitiebrigade waren in één dag tijd nog amper 15 van de 145 mannen beschikbaar.’ Ook aan Duitse zijde zorgden de massale uitbraken voor kopzorgen onder de bevelhebbers. Erich Ludendorff weet achteraf zelfs het Duitse verlies aan onder meer de griep: ‘Het was een ernstige zaak

om elke morgen van de stafchefs te vernemen hoe verzwakt de troepen waren en hoeveel gevallen van influenza er waren geteld.¹⁴ Terwijl tussen 1 juni en 1 augustus meer dan 10 procent van de 2 miljoen Britse militairen in Frankrijk ziek in bed lagen, verklaarde het opperbevel op 10 augustus dat de epidemie voorbij was.¹⁵

Maar het virus verdween niet. Het hield zich enkel koest, om in de nazomer in een dodelijkere vorm eens zo hard toe te slaan. Net zoals vele andere epidemieën verspreidde de Spaanse griep zich in golven. De eerste golf evolueerde tussen maart en augustus 1918 tot een pandemie. In september flakkerde het virus weer op. Waarom deze vorm van influenza tijdens de tweede golf zo dodelijk was, beheerst nog steeds de debatten onder historici en medici. Een eerste logische verklaring is dat het zou gaan om een ander griepvirus. Die hypothese is onwaarschijnlijk omdat mensen die ziek werden tijdens de eerste golf vaak resistent bleven tijdens de tweede. Een tweede theorie stelt dat het eerste griepvirus in Europa tegelijkertijd toesloeg met een ander virus. De twee virussen infecteerden dezelfde menselijke cellen, waarna hun genen zich verenigden en zo evolueerden naar een dodelijker virus. De meeste wetenschappers geloven echter een derde stelling: het enige echte virus muteerde.

De eerste uitbraken van de tweede golf deden zich bijna simultaan voor in drie wereldhavens: Freetown in Sierra Leone, Brest in Frankrijk en Boston in de Verenigde Staten.¹⁶ Bijna ongeremd kon de ziekte zich zo over de wereld verspreiden. Binnen enkele weken stierf 3 procent van de Afrikaanse bevolking in Sierra Leone. Op 8 september trof de griep enkele militairen in Fort Devens, zo'n 45 kilometer van Boston, en dat terwijl de ziekte al sinds het begin van de zomer praktisch verdwenen was in de Verenigde Staten. Kamparts Roy Grits schreef op 29 september: 'Deze mannen leken aanvankelijk te lijden aan een gewone aanval van *La Grippe*, maar wanneer ze naar het hospitaal gebracht werden, ontwikkelden ze de gemeenste longontsteking die ik ooit zag. Twee uur na opname hadden ze al roodbruine vlekken op hun jukbeenderen en een paar uur later zag je al hoe de blauwzucht zich vanaf de oren over het hele gezicht verspreidde, totdat je de kleurling nauwelijks nog kon onderscheiden van de blanke. De dood liet dan nog slechts een paar uur op zich wachten en die tijd werd gevuld met een gevecht om een paar happen lucht, totdat ze stikten. Vreselijk was het. Een, twee of twintig stervende mannen kon

ik nog wel aan, maar wanneer die arme zieken achter elkaar doodgingen, werkte dat op je zenuwen. We hadden gemiddeld honderd doden per dag. Bij alle patiënten bij wie zich pneumonie ontwikkelde, volgde de dood. Er werden speciale treinen ingezet om de doden af te voeren. Na enkele dagen hadden we geen kisten meer en werden de lichamen opgestapeld. In het lijkenhuis keken we naar de jongens die in lange rijen werden neergelegd: een veel erger schouwspel dan dan wat sommigen hadden gezien op de slagvelden in Frankrijk.¹⁷

Eind september waren er al minstens 12.000 griepdoden geteld in de Verenigde Staten, de week daarop stierven meer dan 6100 Amerikaanse militairen. In de week van 23 tot 30 oktober stierven er zeker nog 21.000 Amerikanen aan diezelfde ziekte. In november waren meestal enkel massabegrafenissen mogelijk. In één maand lieten alleen in Philadelphia 11.000 griepslachtoffers het leven, en in New York zelfs 9000 in twee weken. Een New Yorkse arts verklaarde: ‘Ze zijn zo blauw als bosbessen en spuwen bloed.’ Tijd om te begraven was er zelfs niet meer. Op het kerkhof van Queens lagen 2000 lijken opgestapeld te wachten op een teraardebestelling.¹⁸

De dodelijkheid van het griepvirus was vooral te wijten aan de ademhalingsproblemen, door een infectie - niet zelden een bacteriële - op de longen. Na verloop van tijd verschenen er door verstikking de typerende bruinrode of blauwe vlekken. Hoe donkerder die kleuren, hoe nabijer de dood. Op 8 november zag de door de oorlog verminkte Franse schrijver en dichter Blaise Cendrars in Parijs zijn collega Guillaume Apollinaire, die samen met zijn vrouw ziek in bed lag: ‘Hij lag op zijn rug en was helemaal zwart.’ De volgende dag overleed de bekende surrealist. Zijn treurende broer beschreef hoe naast zijn zwarte gezicht en handen ook zijn borstkas helemaal opgezwollen was: ‘Het lichaam begon snel te bederven en de borst richtte zich letterlijk op.’ Het deksel van zijn doodskist moest met kracht worden dichtgemaakt. Daarvoor was er nog een autopsie uitgevoerd: zijn longen zaten vol rozige schuim. Hij was net zoals vele andere griepdoden verdronken in zijn eigen bloed.¹⁹

De ziekte was allesverwoestend. Besmetting gebeurde via speeksel, het kleinste contact was al genoeg. Dicht op elkaar in de loopgraven, op troepentransportschepen, in vluchtelingenkampen – het virus kon zich geen betere omstandigheden bedenken. Mensen kregen zonder enige waarschu-

wing een bloedneus of hoestten bloed op, en dan was het al te laat. Dat was het akeligste, dat men van het ene op het andere moment ziek werd. Patiënten die zich 's morgens aanmeldden, waren soms 's avonds al dood. Voor andere slachtoffers, bij wie longcomplicaties optraden, volgde een pijnlijke, lange doodstrijd. Voor de verplegers en dokters was het verzorgen van de grieppatiënten vreselijk zwaar. Niet alleen werden zij zelf snel ziek, maar de omstandigheden in de overvolle ziekenhuizen waren onleefbaar. De griep stonk. Sommigen vergeleken de geur met die van beschimmeld stro. Een zuster vertelde: 'Ik heb daarvoor noch daarna ooit zoiets geroken. Het was afschuwelijk. Er zat vergif in dat virus.'²⁰

Gemiddeld tien dagen, soms langer dan twee weken na de eerste ziekteverschijnselen werd een grote groep genezen patiënten plotseling weer doodziek. Meestal had het griepvirus het immuunsysteem van de longen vernietigd, waardoor nieuwe - ook bacteriële - infecties optraden.²¹ Zo kon de verstikking verklaard worden, waardoor sommige patiënten zelfs zwart uitsloegen. Maar dat was niet het enige gruwelijke symptoom. Bij de zwaar zieken trad een vreselijk aftakelingsproces op, waarbij de tanden en haren uitvielen. Sommigen hadden last van duizeligheid, slapeloosheid en verminderde zintuigen. De griep deed overal in het lichaam ontstekingen ontstaan, niet alleen in de longen. Sommige zieken zakten zo ver weg dat ze waanvoorstellingen kregen. 'Ze werden heel opgewonden en geagiteerd', noteerde een Berlijnse arts. 'Ze moesten aan het bed worden vastgebonden om te voorkomen dat ze zichzelf iets zouden aandoen, zo wild lagen ze te woelen.'²² Dat gebeurde bij sommige patiënten tijdens koortsaanvallen, bij anderen net wanneer de koorts zakte. Zelfmoord was een dagelijkse praktijk: grieppatiënten die tijdens een delirium uit het raam sprongen, maar ook zieken die de ellende wilden beëindigen. Een recent onderzoek stelt pijnlijk: 'Kinderen stierven ook onder tragische omstandigheden, maar waar volwassenen "sprongen", "vielen" kinderen.'²³ Toch waren er ook patiënten die zonder enig symptoom te vertonen meteen hun laatste adem uitbliezen.

Het dodelijkst was de griep onder twintigers en dertigers, net de leeftijdsgroep die in de loopgraven en werkkampen al massaal werd uitgeroeid. De belangrijkste verklaring voor hun kwetsbaarheid was het feit dat ze in hun leven nog geen eerdere griep epidemie hadden meegemaakt. Het virus trof dan ook vooral de generatie geboren na 1889, het jaar van de vorige

wereldwijde epidemie. Een andere verklaring was een al te heftige reactie van het immuunsysteem, waardoor het jonge lichaam ten onderging aan zijn eigen verdedigingsmechanisme.

Nergens ter wereld was je veilig. In Frankfurt bezweek 27,3 procent van de gehospitaliseerden. In Parijs schatte men dat 10 procent van de influenzapatiënten en 50 procent van degenen die longcomplicaties kregen, overleed. In heel Frankrijk lopen de schattingen op tot 250.000 burgers en 25.000 militairen. In de Verenigde Staten werd naar schatting een kwart van de bevolking ziek en stierven zeker 600.000 mensen aan griepsymptomen. In Engeland zou een kwart miljoen grieppatiënten de dood gevonden hebben. Over China bestaat er enkel giswerk, maar ook daar vielen zeker miljoenen doden. In het revolutionaire Rusland telde men er 2,7 miljoen en in het grotendeels door de Britten gecontroleerde India misschien zelfs 17 miljoen. Vreemd genoeg waren juist de meest afgelegen gebieden kwetsbaarder. Op het eiland Guam arriveerde op 26 oktober 1918 een Amerikaans schip. In de weken daarna stierf bijna 5 procent van de inheemse bevolking. Op de eilanden Tahiti en Samoa zouden respectievelijk 13 en 22 procent overleden zijn. In Bristol Bay in Alaska was de tol het hoogst: 40 procent bezweek aan de Tuqunarpak, zoals de inheemsen het 'groot dodelijk tijdperk' noemden.²⁴

Ook in de Lage Landen waren er allerlei onheilspellende berichten. De *NRC* schreef al op 22 augustus over een Rotterdamse politieagent wiens 'lichaam enkele uren na het intreden van de dood geheel zwart was'. Toch leek ook in Nederland de griep te verdwijnen. Pas begin oktober kwam de tweede golf. In totaal telde men tussen de 17.500 en 31.000 Nederlandse griepdoden. In dezelfde periode sloeg in België de griep waarschijnlijk nog harder toe, al bestaan er geen officiële slachtofferaantallen. In landen waar de oorlog niet rechtstreeks toesloeg, zoals de Verenigde Staten en Nederland, kwam naar schatting 0,7 procent van de bevolking om door de griep. Passen we dit toe op België, komen we aan 51.800. Dat aantal ligt veel hoger dan schattingen van 30.000 die weleens de ronde doen.²⁵ Aangezien de Belgen er vier zware jaren op hadden zitten, zou het aantal nog veel hoger kunnen liggen.

Tabel 1. Griepdoden in 1918-1920 per continent²⁶

Continent	Laagste schatting	Hoogste schatting
Europa	2.300.000	2.640.000
Noord- en Zuid-Amerika	1.540.000	1.732.000
Azië	26.000.000	36.000.000
Afrika	2.375.000	2.423.000
Oceanië	85.000	
Totaal	30.914.000	42.880.000

De hoogste schattingen van het totaal aantal griepdoden wereldwijd lopen op tot 40 of zelfs 50 miljoen, maar sommigen denken dat het werkelijk aantal dubbel zo hoog zou kunnen zijn. Vooral in Azië - waar veruit de meeste slachtoffers vielen - zou 36 miljoen doden een zware onderschatting zijn. Er waren in 1918 ongeveer 1,8 miljard mensen wereldwijd, wat betekende dat in twee jaar, en vooral in de twaalf weken van de herfst van 1918, meer dan 2,5 procent van de wereldbevolking bezweek aan de griep.

De Spaanse griep ontketende de grootste demografische ramp ooit, zo klinkt het toch in de meeste studies. In totale aantallen klopt het dat de ziekte meer slachtoffers maakte dan de befaamde Zwarte Dood uit de veertiende eeuw. Maar ze was niet dodelijker. De pest doodde naar schatting een derde van de Europese bevolking, terwijl de griep in 1918 iets meer dan 1 procent van het continent dodelijk trof. De grootste impact had de ziekte - zoals hierboven gesteld - buiten Europa. Dus ook de andere populaire stelling, dat de Spaanse griep dodelijker was dan de Eerste Wereldoorlog, is weinig genuanceerd. Voor de Europese landen gaat de vergelijking tussen de naar schatting 17 miljoen oorlogsdoden - van wie 9 miljoen militairen - en 2,6 miljoen griepdoden niet op. Tot we dezelfde nuance als bij de Amerikanen maken. Van de naar schatting 116.000 Amerikaanse gesneuvelden stierf nog niet de helft aan het front. De meesten bezweken in een ziekenhuisbed, veruit het vaakst aan de griep. Dan rijst de vraag hoeveel van de Europese gesneuvelde militairen aan influenza overleden?

Over de invloed van de Spaanse griep op het oorlogseinde bestaat al

evenveel discussie als over de dodelijkheid ervan. Feit is dat grote delen van de geallieerde en van de centrale troepen ziek werden. Dat zorgde ervoor dat zowel de Duitse opmars tijdens het Lenteoffensief, als de geallieerde tijdens hun bevrijdingsoffensief stakte. Hoewel de Duitsers niet opvallend gevoeliger waren voor de griep, was de pandemie voor hen wel schadelijker. In het najaar van 1918 was de situatie aan het Duitse front zo labiel dat de griep ervoor zorgde dat de hele oorlogsorganisatie ontwricht raakte. De geallieerden kregen versterking van de Amerikanen. Zij brachten hoogstwaarschijnlijk de griep naar het oude continent, maar de totale geallieerde strijdmachten konden met hun grote overwicht de vele zieken en doden beter compenseren. Kortom, de Duitsers verloren net toen ze in de minderheid waren aan het front tienduizenden manschappen om in te zetten. En dat terwijl de economische situatie in het moederland een verraderlijke cocktail vormde met de griep.

Het kan dus zijn dat de Spaanse griep meer invloed heeft gehad dan vaak wordt gedacht. Alleen al de protagonisten in deze geschiedenis ondervonden de gevolgen van de influenzapandemie. De Amerikaanse president Woodrow Wilson, de Duitse keizer Wilhelm II, de Britse premier Lloyd George, de Amerikaanse opperbevelhebber John Pershing en de Duitse rijkskanselier Max von Baden overleefden allen de griep. Maar los van alle politieke en militaire invloed die de pandemie had, betekende de wapenstilstand misschien wel het begin van het einde voor de makkelijke verspreiding van de griep. Hoewel dat in 1919 tijdens de derde vlag nog niet zou blijken. Maar dat zou weleens aan de vele thuiscomers gelegen kunnen hebben.

GEALLIEERD EINDOFFENSIEF HONDERD DAGEN

Duitse krijgsgevangenen in het verwoeste Franse landschap.

Op 11 november 1918 kwam er een einde aan 1561 dagen strijd. Het grootste deel van die periode van meer dan vier jaar woedde er een loopgravenoorlog. Tussen oktober 1914 en augustus 1918 gingen de bloedige gevechten aan het westfront hooguit om enkele kilometers grond. De meeste dagen zaten beide partijen met het niemandsland tussen hen in te schuilen voor elkaars kogels, bommen en gasgranaten. Om de zoveel tijd vond er een offensief plaats. Dan sneuvelden duizenden op één dag, meestal zonder enige vooruitgang voor een van beide kampen. De laatste van deze grootschalige aanvallen die de wereldoorlog zo kenmerkten, was het Duitse Lenteoffensief in 1918.

De bedenker van deze ultieme poging om de geallieerde linies in Frankrijk en België te doorbreken heette Erich Ludendorff. Nadat de Vrede van

Brest-Litovsk op 3 maart 1918 een definitief einde had gemaakt aan de oorlog met het revolutionaire Rusland, slaagde hij erin het grootste deel van de Duitse troepen aan het oostfront naar het westen over te brengen. Daar wilde hij actie ondernemen nog voordat de Amerikaanse troepen massaal ingezet konden worden. Na de oorlogsverklaring aan Duitsland van een jaar eerder werden vanaf juni 1917 de geallieerde linies versterkt door verse Amerikaanse troepen. Een jaar later arriveerden er dagelijks zo'n 10.000 Amerikaanse soldaten in Europa. Voorlopig was het Duitse leger echter in de meerderheid aan het front. Voor Ludendorff was het dus nu of nooit.

De eerste fase van de Kaiserschlacht, zoals de Duitsers hun Lenteoffensief doopten, begon op 21 maart. Die richtte zich op het oude Sommefront en werd een overweldigend succes. De Duitsers sloegen diepe bressen in de Britse linies en schoven in enkele dagen 60 kilometer op. Op 9 april volgde een tweede offensief aan de Leie en ook daar kregen de geallieerden het moeilijk. Maar aan het einde van de maand viel de Duitse opmars stil. Hun dubbele offensief had dan wel uitzonderlijk veel terreinwinst opgeleverd, veel strategische punten hadden de Duitsers niet bereikt. De logistiek kon de snelle opmars niet volgen. In de drie volgende fases zouden de Duitsers telkens een doorbraak forceren, maar alweer snel stilvallen. Vanaf juni waren de geallieerde troepen door de Amerikaanse versterkingen in de meerderheid. Ondertussen hield de Spaanse griep tienduizenden militairen weg van het front. Op 18 juli was het Lenteoffensief voorbij.

Wat begon als een ongekend succes, draaide uiteindelijk uit op een totale mislukking. De Duitse troepen waren dan wel nooit eerder zo ver gekomen als tijdens hun Lenteoffensief, de hele operatie had hen volledig uitgeput. De geallieerden hadden bovendien van hun eerdere fouten geleerd. Eind maart al hadden ze de Franse generaal Ferdinand Foch aangesteld als opperbevelhebber van hun gecombineerde legers. Vanaf 6 augustus mocht hij zich de titel 'maarschalk' aanmeten. Door vanuit één groot commandocentrum te werken konden de geallieerden veel gericht aanvallen. Op 8 augustus startte het eerste geallieerde tegenoffensief: de Slag om Amiens was de eerste stap van wat later het Honderddagenoffensief genoemd zou worden. Een tweede slag om de Somme maakte voor de eerste keer duidelijk dat de Duitsers weleens de grote verliezers van de oorlog zouden kunnen worden. Ze trokken zich massaal terug achter de zogenaamde Hindenburglinie. Vervolgens stapelden de geallieerde overwinningen - groot en klein - zich op.

De soldaten verlieten hun loopgraven. Vier jaar na de Duitse opmars veranderde de strijd opnieuw van een stellingenoorlog in een bewegingsoorlog.

Van 26 tot 30 september stuurde Foch vanuit zijn hoofdkwartier in Senlis aan op vier grote offensieven op de Hindenburglinie. Op de eerste dag begon het Maas-Argonneoffensief. Vanuit de Verdunstreek trachtte een gecombineerde Frans-Amerikaanse legergroep de Duitsers achter de Maas terug te drijven. In het noorden stootte Legergroep Vlaanderen op 28 september door vanuit Ieper. De volgende dag kwamen ook de Britten van Douglas Haig in actie vanuit het Sommegebied. Ten slotte trachtten de Fransen vanuit de Aisnevallei een doorbraak te forceren.

Fochs aanvalsplan mondde uit in een verpletterend succes, al had hij die triomf deels aan de zwakte van de Duitsers te danken. De geallieerde doorbraak op verschillende linies veroorzaakte blinde paniek aan de Duitse zijde. De Duitse opperbevelhebber Erich Ludendorff viel van zijn sokkel, kreeg een zenuwinzinking en nam een maand later ontslag. Midden oktober bliezen de Duitsers overal de aftocht. Ze hieven hun voorste linies op en planden om zich terug te trekken achter de linie Antwerpen-Maas. Mitrailleurseenheden en artillerie zetten ze in bij de achterhoede om de geallieerden zo lang mogelijk op afstand te houden.

Legergroep Vlaanderen bestond naast Belgische troepen uit Britten, Fransen en Amerikanen. Op 20 oktober was het grootste deel van West-Vlaanderen bevrijd. Terwijl de Belgen doorstootten in de richting van Gent, vochten de andere geallieerden een bloedige strijd uit om de Leie- en Scheldestreek. Maar dat ging ten koste van vele levens. Het bevrijdingsoffensief waar de 167.000 Belgen trots aan deelnamen, draaide in de eerste dagen uit op een regelrecht bloedbad. Op 10 november waren er al meer dan 8000 Belgische militairen omgekomen en 22.000 gewond geraakt.²⁷ Het eindoffensief had 18 procent van het Belgische leger gekost. Bevelhebber koning Albert zat bijgevolg in een benarde positie. Bij de offensieven van de Somme en de Verdun, die nog veel dodelijker waren, had hij zijn troepen niet massaal mee laten vechten, maar dat deed hij ditmaal wel. Hij gaf daarbij toe aan de druk van zijn geallieerde bondgenoten en enkele regeringsleden in Le Havre, maar ook het feit dat het doel de bevrijding van het eigen land was, deed de vorst beslissen om de levens van de Belgische militairen te wagen.

De Britse legergroep kon een doorbraak forceren bij Kamerijk en de

Fransen rukten op in de richting van Mézières. Die Frans-Amerikaanse aanval op Maas-Argonne was aanvankelijk geen groot succes en de Amerikaanse bevelhebber John Pershing zag tot zijn verschrikking hoe de Duitsers een tegenaanval startten. Die strijd in bosrijk gebied eiste zijn tol bij de 1,2 miljoen Amerikanen en 50.000 Fransen. Bovendien waren de tegenstanders ervaren mannen die vaak al vier jaar in de loopgraven hadden doorgebracht, terwijl de meeste Amerikaanse militairen hoogstens enkele maanden in Europa vertoefden. Vaak trokken de te snel getrainde jongelingen roekeloos ten aanval en vormden ze een makkelijke prooi voor de Duitse machinegeweren. De Amerikanen voelden zich onoverwinnelijk, zoals de Duitse, Franse en Britse legers die in augustus 1914 ten strijde waren getrokken, maar dat was dus onterecht.

Tijdens de opmars van de geallieerden werd de bevolking van Frankrijk en België opnieuw geconfronteerd met brutaal oorlogsgeweld. Ze maakte luchtaanvallen, artilleriebombardementen en spervuur mee. Duizenden burgers kwamen daarbij om. Honderdduizenden sloegen op de vlucht. De eerste oorlogsdagen van augustus 1914 leken zich in oktober en november 1918 te herhalen. Ook het neutrale Nederland voelde de gevolgen van het nieuwe. Naar schatting 40.000 Noord-Franse en 160.000 Vlaamse burgers zouden de laatste drie oorlogsweken de Nederlandse grens oversteken. In dagboeken lezen we over ‘tallozen, meestal vrouwen, kinderen, en grijsaards’, die net als in 1914 opgevangen werden in geïmproviseerde onderkomens ‘van kloosters tot bioscopen’. Een lokaal blad schetste: ‘Voortstropelend, de voeten doorgelopen, hongerig en smachtend van dorst, trokken ze voort.’²⁸

De korte periode van het geallieerde eindoffensief waarop dit boek inzoomt, was opvallend gewelddadig. Ook tijdens de laatste dagen en uren vielen er nog vele doden. Alleen al in België stierven minstens 80 burgers en 741 militairen op 10 en 11 november 1918. Onder de gesneuvelden bevonden zich 358 Duitsers, 145 Belgen, 113 Britten, 75 Fransen en 46 Canadezen. De strijd was nog niet voorbij. Hij zou duren tot de laatste minuut voor het ingaan van de wapenstilstand. In België bestonden er op dat ogenblik nog drie frontlinies. In het noorden was er de stad Gent, die door Belgische troepen omsingeld was. Boven de stad werd nog tot het laatst gevochten aan het Kanaal Gent-Terneuzen. Onder Gent vormde de Schelde de frontlinie. Vooral ter hoogte van Eke-Semmerzake, Gavere en Geraardsbergen voerden

de gecombineerde geallieerde legers nog hevig strijd. Het tweede front in België was bij het Henegouwse Bergen, de stad waarnaar de Brits-Canadese strijdmachten op weg waren om haar te bevrijden. In de ochtend van 10 november was Bergen omsingeld door de Canadezen en stonden de Britten voor Aat. Nog zuidelijker waren de Fransen aan een opmars naar het derde front bezig, dat van Chimay.

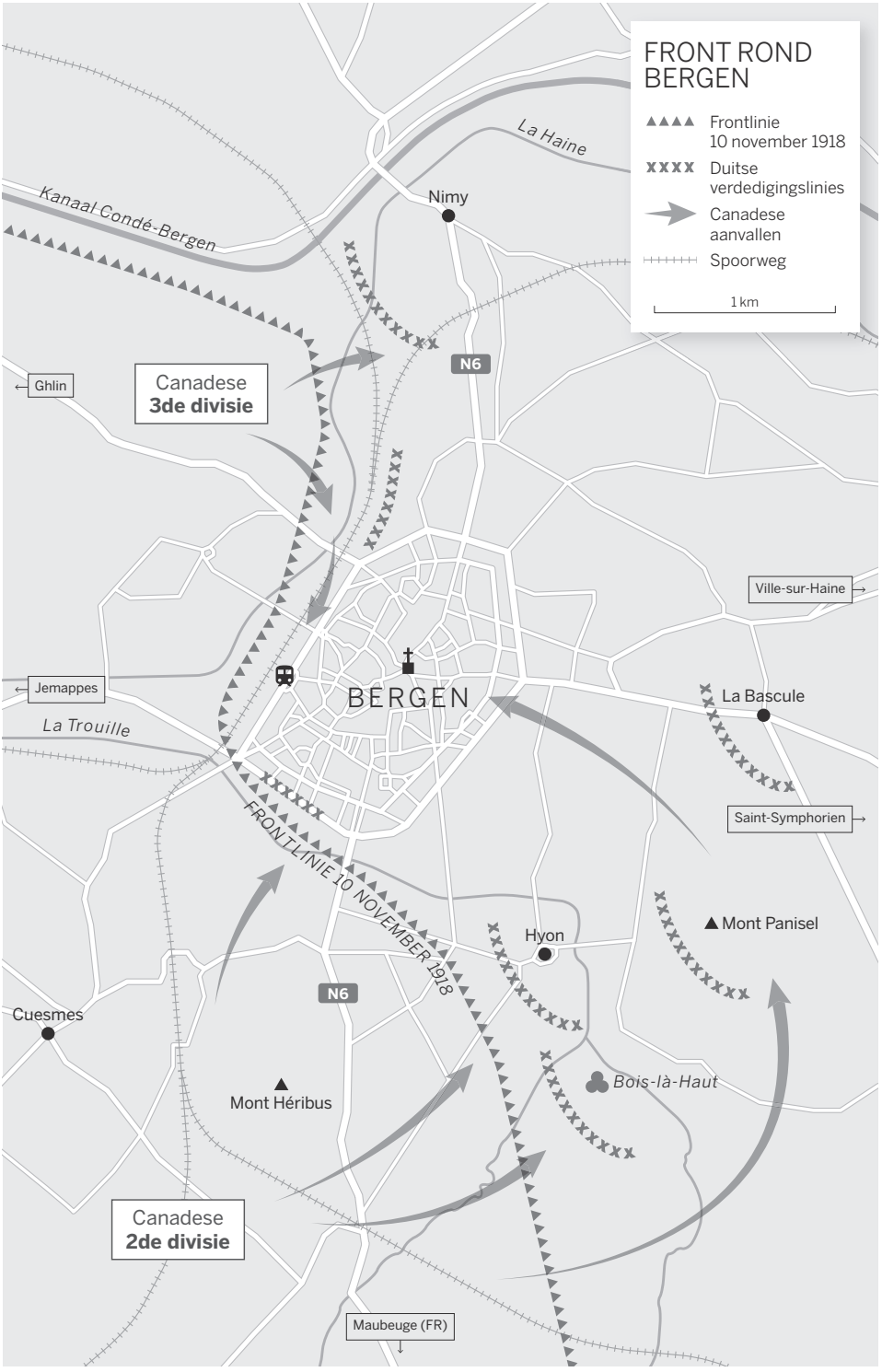
In Frankrijk woedde de strijd de laatste oorlogsdag het hevigst aan de oevers van de Maas en de Moezel. De Fransen en Amerikanen wilden koste wat het kost Sedan nog innemen. Die stad was voor de geallieerden symbolisch omdat daar de Fransen in 1870 vernederd waren door de Duitsers. Maar het Maasoffensief stokte aan de oever bij het dorpje Vrigne-Meuse. De Amerikaanse strijd verliep in twee legergroepen. De eerste bestond sinds de ochtend van 10 november uit de 2de, 26ste, 32ste, 77ste, 79ste, 89ste en 90ste divisies. Die trokken in het noorden naar Sedan-Stenay-Peuvillers met als doel het oversteken van de Maas. Het bevel daarvoor werd rond 14.00 uur gegeven, maar de hachelijke oversteek begon pas 's avonds. Ondertussen was de tweede groep, bestaande uit de 5de, 7de, 28ste, 33ste, 81ste en 92ste divisies, ten zuiden van Verdun al volop aan de opmars bezig. Zij trokken door de bossen van de Woëvre en over de Moezel om zo Metz te bereiken. Op de laatste oorlogsdag liep het aantal van meer dan 116.000 Amerikaanse gesneuvelden verder op tijdens dit dubbele offensief.²⁹

Op 11 november stond een hernieuwd geallieerd offensief op de planning. In het noorden moest Gent bevrijd worden en wilden de geallieerde troepen de Schelde oversteken. De Canadezen zouden Bergen innemen, terwijl de Fransen Chimay moesten bevrijden. De oostoever van de Maas en de symbolische stad Sedan veroveren was het doel van de Frans-Amerikaanse troepen ten noorden van Verdun. Meer naar het zuiden stond een bevrijdingsoffensief van het versterkte Metz op de agenda. Al deze offensieven gingen in de nacht van 10 op 11 november nog door. Pas toen de wapenstilstand getekend was, viel op de meeste plaatsen de opmars stil.

FRONT ROND BERGEN

- ▲▲▲▲ Frontlinie
10 november 1918
- XXXX Duitse
verdedigingslijnies
- ➔ Canadese
aanvallen
- ++++ Spoorweg

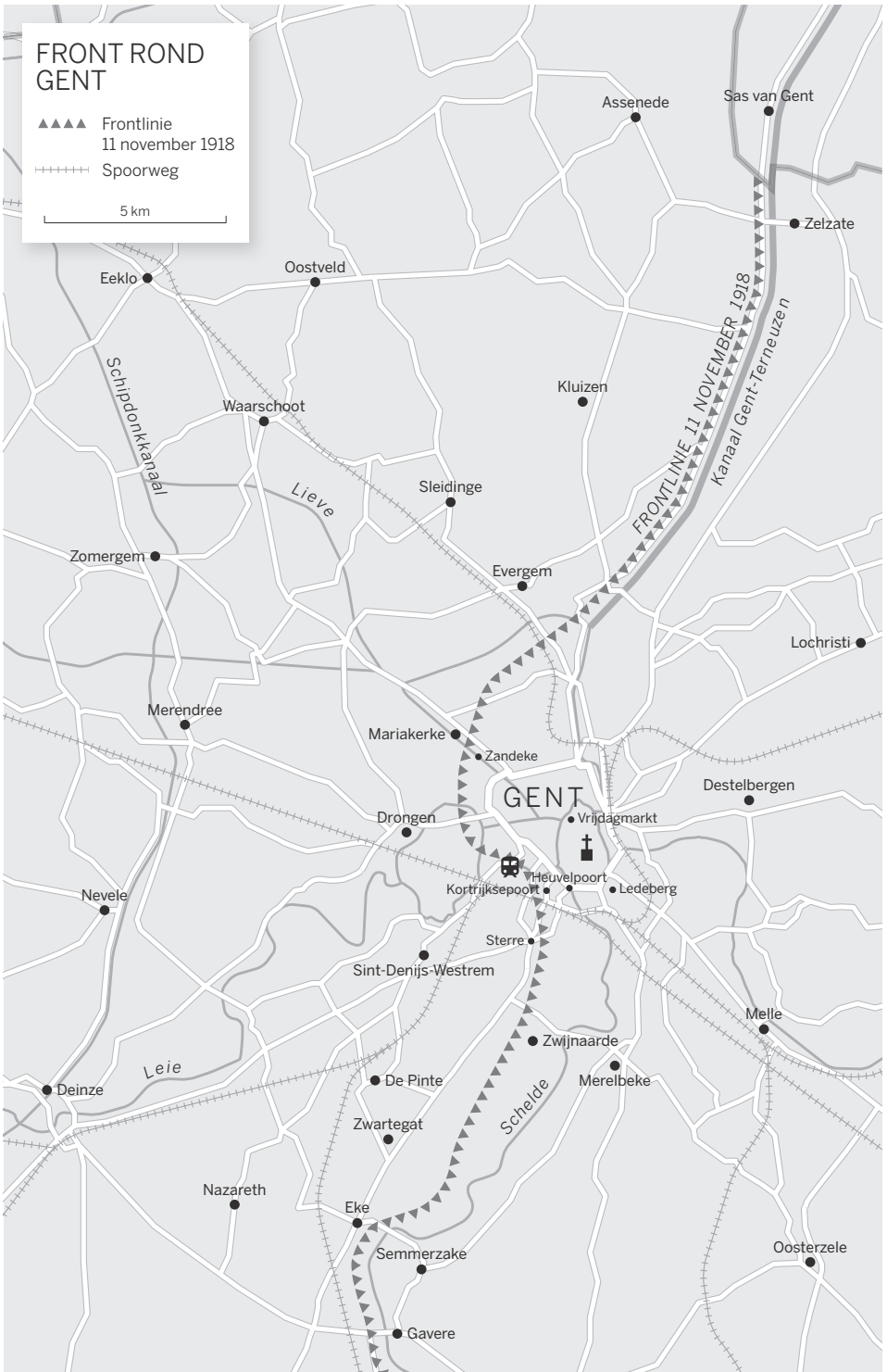
1 km

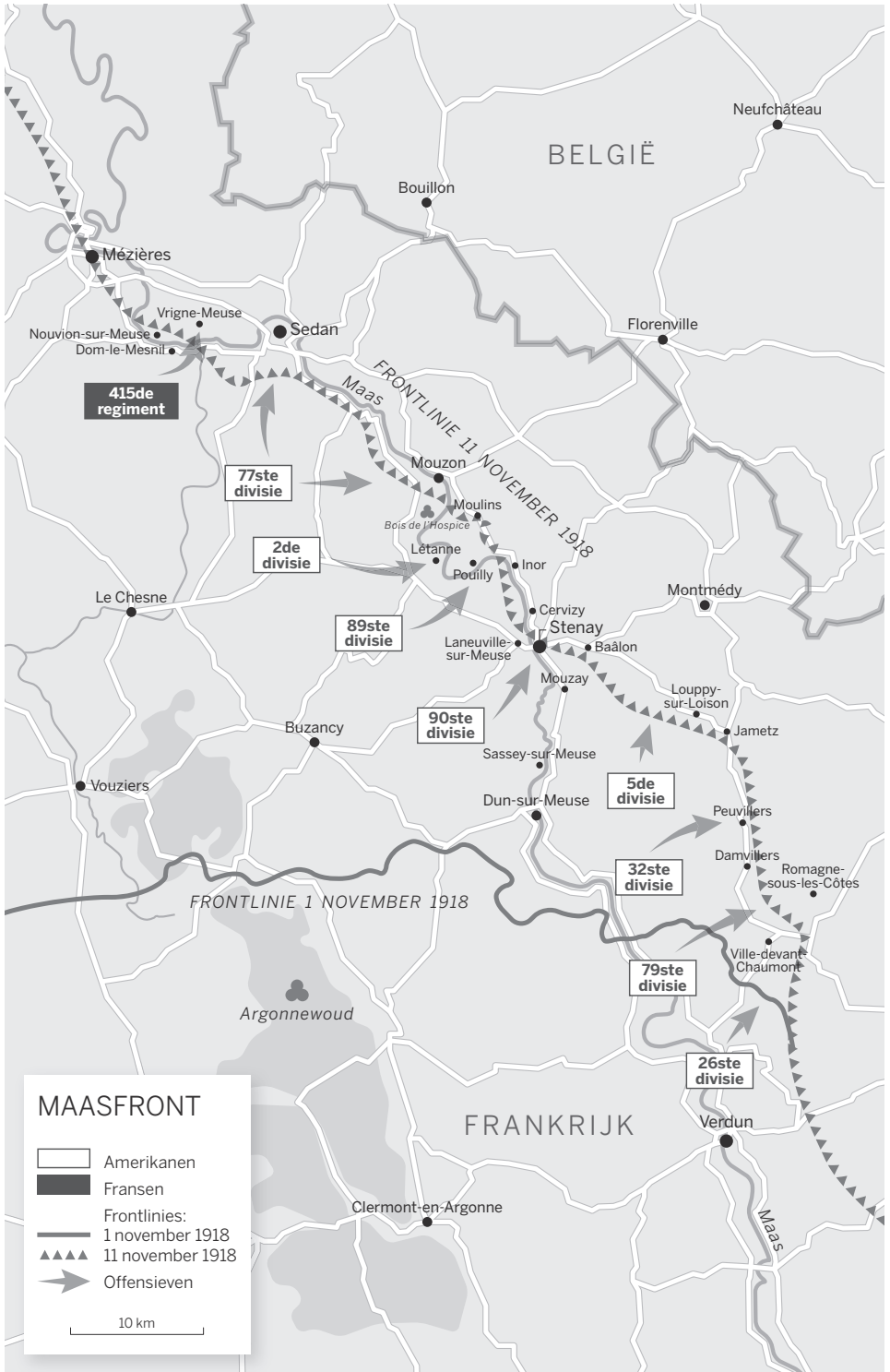

FRONT ROND GENT

- ▲▲▲▲ Frontlinie 11 november 1918
- ++++ Spoorweg

5 km

BELGIË

FRANKRIJK

415de regiment

77ste divisie

2de divisie

89ste divisie

90ste divisie

5de divisie

32ste divisie

79ste divisie

26ste divisie

FRONTLINE 1 NOVEMBER 1918

FRONTLINE 11 NOVEMBER 1918

Mézières
Nouvion-sur-Meuse
Dom-le-Mesnil
Vrigne-Meuse

Sedan

Bouillon

Neufchâteau

Florenville

Mouzon

Moulins

Bois de l'Hospice

Létanne

Podilly

Inor

Le Chesne

Montmédy

Buzancy

Vouziers

Laneuville-sur-Meuse

Baâlon

Mouzay

Louppy-sur-Loison

Jametz

Sassey-sur-Meuse

Dun-sur-Meuse

Peuvillers

Darvillers

Romagne-sous-les-Côtes

Ville-devant-Chaumont

Argonne

Verdun

Clermont-en-Argonne

Maas

Tabel 2. Betrokken legers front rond Gent

Geallieerde zijde Legergroep Vlaanderen (koning Albert I)	Front	Duitse zijde Legergroep Rupprecht (Beierse kroonprins)
Belgisch leger	Gent, Kanaal, Schelde	4de leger (von Armin)
6de Franse leger (Baucheron de Boissoudy)	Vlaamse Ardennen, Zwalmstreek	6de leger (Quaest)
2de Britse leger (Plumer)	Geraardsbergen	

Tabel 3. Betrokken legers front rond Bergen

Geallieerde zijde Britse legergroep (Douglas Haig)	Front	Duitse zijde (Rupprecht)
5de Britse leger (Birdwood)	Aat, Lessen, vanuit Doornik en Rijsel	17de leger (Mudra, Rupprecht)
1ste Britse leger (Horne)	Bergen, vanuit Valen- ciennes	17de/18de leger
3de Britse leger (Byng)	Maubeuge, vanuit Le Quesnoy	18de leger (Hutier, Rupprecht)
4de Britse leger (Rawlinson)	Avesnes	7de leger (Boehn, Rupprecht)

Tabel 4. Betrokken legers front rond Chimay

Geallieerde zijde Reservelegergroep (Fayolle)	Front	Duitse zijde Legergroep keizerlijke Kroonprins
1ste Franse leger (Debeney)	Trélon, Chimay	7de leger (Boehn)
10de Franse leger (Mangin)	Rocroi	1ste leger (Eberhardt)

Tabel 5. Betrokken legers Maas-Argonnefront

Geallieerde zijde Centrumgroep (Maistre)	Front	Duitse zijde Legergroep Gallwitz
5de Franse leger (Guillaumat)	Mézières	1ste leger (Eberhardt, luitenant-generaal van Rupprecht)
4de Franse leger (Gouraud)	Sedan, Vrigne-Meuse	3de leger (Einem, luitenant-generaal van Rupprecht)
1ste Amerikaanse leger (Pershing)	Stenay, Maasoever	5de leger (Marwitz)
2de Franse leger (Hirschauer), in reserve	Montmédy	
2de Amerikaanse leger (Bullard)	Woëvre, Moezel	Legerdetachment C (Fuchs)
10de Franse leger (Mangin)	Pont-à-Mousson	

Tabel 6. Betrokken legers Zuid-Lotharingenfront

Hier werd bijna niet meer gevochten op 10 en 11 november 1918

Geallieerde zijde Oostgroep (Castelnau)	Front	Duitse zijde Legergroep Albrecht van Württemberg
8ste Franse leger (Gérard)	Arracourt, Badon- viller	14de leger (Borthmer)
7de Franse leger (Mitry)	Vogezes	Legerdetachment A
	Dannemarie, grens Zwitserland	Legerdetachment B

WAPENSTILSTAND VAN 14 NAAR 34 PUNTEN

Vier van de belangrijkste geallieerde machthebbers, v.l.n.r.: de Franse maarschalk Ferdinand Foch, de Franse premier Clemenceau, de Britse Lloyd George en de Italiaanse Orlando.

Als het aan de militaire strategen had gelegen, was 11 november 1918 niet de geschiedenis ingegaan als de wapenstilstandsdag. Het waren de politici van beide kanten die aandrongen op een (tijdelijk) oorlogseinde. Er waren al verschillende andere pogingen geweest om de strijdende partijen rond de tafel te krijgen, maar die waren meestal op voorhand al gedoemd te mislukken.

Het eerste belangrijke startpunt waren de Veertien Punten, die de Amerikaanse president Woodrow Wilson op 8 januari 1918 opstelde. Die vormden een masterplan voor wereldvrede, een utopische blauwdruk voor een democratische, liberale en vooral vreedevolle nieuwe wereldorde. Het was een pleidooi voor vrijhandel en zelfbeschikkingsrecht voor alle volkeren. De Volkerenbond zou van deze oorlog 'de oorlog die alle oorlogen deed eindigen' moeten maken. Of zoals het in het Frans zo mooi klinkt: 'La Der des Ders'. Maar voor het belangrijkste land van de centralen was dit voorstel

niet haalbaar: Duitsland zou alleen maar verliezen. Het was dan ook geen verrassing dat Berlijn de Veertien Punten aanvankelijk opzijschoof. Tijdens de eerste helft van het vierde oorlogsjaar voerden de Duitsers de strijd zelfs nog op met het hierboven besproken Lenteoffensief.

Er kwam pas schot in de zaak met het geallieerde bevrijdingsoffensief vanaf 28 september 1918. Voor het eerst in vier jaar konden de geallieerde legers op verschillende fronten doorbreken. Eind september vroeg Bulgarije als eerste centrale mogendheid een wapenstilstand aan. Een goede maand later volgden het Ottomaanse Rijk en Oostenrijk-Hongarije. Duitsland was zijn bondgenoten kwijt en in eigen land dreigde een opstand uit te breken. Dat leidde tot een totale ommekeer in de politieke strategie van de keizerlijke en militaire top. In één nacht tijd kwamen de traditionele Duitse machthebbers tegemoet aan de jarenlange eis van de democraten om een burgerregering samen te stellen. Het was een meesterzet van generaal Erich Ludendorff, die al twee jaar als schaduwdictator het Duitse Keizerrijk leidde. Deze onverwachte stap opzij bleek niet ingegeven door een democratische inkeer, maar door een revolutie van bovenaf. Ludendorff wilde namelijk een mogelijke opstand in de kiem smoren. Daarbij konden de Duitse militairen zo de waarschijnlijk verloren oorlog aan de nieuwe regering wijten. Ludendorff beseftte bovendien dat de geallieerden eerder geneigd zouden zijn te luisteren naar een burgerregering dan naar de militaire junta die ze vier jaar lang hadden bestreden.³⁰

Op 3 oktober stelde het parlement Max von Baden aan als nieuwe rijkskanselier. Met hem hadden de Duitsers de juiste staatsleider om over de vrede te onderhandelen. ‘Max Pax’ was de aangetrouwde neef van keizer Wilhelm II en stond bekend als een gematigd liberaal. Hij had als generaal amper deelgenomen aan de strijd, waardoor hij een aanvaardbaar figuur was voor de steeds machtigere sociaaldemocraten en pacifisten. Aanvankelijk was hij niet meteen geneigd om een wapenstilstand te vragen. Dat zou over de hele wereld beschouwd worden als een toegeving van de Duitse nederlaag, zo redeneerde hij. Waarom niet eerst het Duitse leger laten terugtrekken om de eigen grenzen te verdedigen? De oppermachtige Erich Ludendorff voerde de druk op en stuurde dagelijks waarschuwendende brieven vanuit het militaire hoofdkwartier in Spa naar de kanselarij in Berlijn. Hij beweerde dat het leger ieder moment in elkaar dreigde te storten. Het effect van Ludendorffs poging tot chantage bleef niet uit. Op zijn derde werkdag

stuurde kanselier von Baden via het neutrale Zwitserland een brief aan de Amerikaanse president, waarin hij de Veertien Punten als basis accepteerde voor verdere onderhandelingen: 'Om verder bloedvergieten te vermijden vraagt de Duitse overheid de president om de onmiddellijke regeling voor een wapenstilstand ter land, ter zee en in de lucht.'³¹

Met dit manoeuvre wilde de kanselier de Fransen en de Britten omzeilen, goed wetende dat hun eisen veel strenger zouden zijn. Volgens de Veertien Punten zouden de Duitsers hun troepen terugtrekken uit Frankrijk en België, waardoor ze een oorlog op eigen grondgebied konden vermijden. Maar president Wilson liet zich niet kennen en vroeg op 8 oktober of de kanselier zijn aanvraag wel meende. Er volgde stoer spierballenvertoon. De Amerikaanse president eiste in een kwade brief prompt een volledige Duitse terugtrekking voordat gesprekken zouden starten. In een tweede brief ging Wilson nog een stapje verder door de invoering van een echte democratie te eisen. Duitsland kende een algemeen stemrecht, maar het parlement had er amper iets te zeggen. De keizer en de militaire elite moesten als 'arbitraire machten die het Duitse volk onderdrukten' van het toneel verdwijnen. Wilhelm II reageerde furieus: 'De president wil de monarchie neerhalen!' Het lot van Ludendorff was bezegeld. Hij nam op 26 oktober ontslag, samen met zijn rechterhand Paul von Hindenburg. Maar die laatste moest van de keizer aanblijven. De militaire junta verzwakte en de keizer wankelde. Op dat ogenblik kreeg Max von Baden als rijkskanselier de kans om geschiedenis te schrijven.

Ludendorff had fout gegokt. In een poging om de militaire macht te redden, had hij de democratie een kans gegeven. Het Duitse volk had vier jaar lang onder een sterk autoritair militaristisch bewind geleefd. Toen in oktober de machtswissel was doorgevoerd, creëerde die ongewild ook meer openheid. Plots kregen burgers in Duitsland en militairen aan het front te horen welke verantwoordelijkheid figuren als Ludendorff en Hindenburg droegen voor de grote offensieven die in bloedbaden waren uitgemond. Het imago van de ongenaakbare opperbevelhebbers kreeg dan ook een stevige deuk. Voor het eerst ontstond er in Duitsland een brede basis voor het ter discussie stellen van de vanzelfsprekendheden van de oorlogspolitiek.

Na het heen en weer schrijven met de Duitsers legde president Wilson de situatie voor aan zijn geallieerde bondgenoten. In Parijs volgden scherpe onderhandelingen met de Franse en Britse regeringen en de legertop. De

Franse eisen om Duitsland te dwingen tot een volledige capitulatie botsten met de Britse bezorgdheid om nog meer slachtoffers. In de achterkamertjes trachtte de Franse generaal Pétain zijn grote concurrent Foch ervan te overtuigen alle besprekingen uit te stellen. Zo kon hij een geheim offensief lanceren in Elzas-Lotharingen. Tot Fochs ergernis legden de Britten steeds opnieuw hun eis op tafel om in de voorwaarden op te nemen dat het grootste deel van de Duitse marine overgedragen moest worden aan de geallieerde zeemachten. Fochs relatie met de Amerikaanse opperbevelhebber John Pershing was al even precair. Omdat de Amerikanen een enorme nieuwe troepenmacht ter beschikking stelden, eiste Pershing een eigen frontgebied, waar hij onafhankelijk wilde strijden.³²

Terwijl de Duitse legers het ene verlies na het andere incasseerden, moesten de Duitse politici een charmeoffensief lanceren om hun vijanden rond de tafel te krijgen. Dat was niet makkelijk, want het was voor hen net zo belangrijk om de strijd vol te houden. Als de Duitsers immers te ver werden teruggedreven, konden ze geen enkele geallieerde eis weigeren en zou een vernederende totale overgave volgen. Bovendien waren er vanaf midden oktober de geruchten over een mogelijke wapenstilstand, wat een bluts veroorzaakte in het moreel van de Duitse troepen. ‘Max, Max, je hebt je land een vuile truc verkocht!’ schreef een Duitse soldaat in zijn dagboek. ‘Het woord “wapenstilstand” gaat van mond tot mond en niemand wil drie minuten voor de vrede zijn leven geven. Hoe kunnen wij nog moed tonen als onze regering alles achter onze rug opoffert?’³³ Kort daarna kwamen de eerste meldingen binnen over desertie en muiterij.

In dit politieke schaakspel was de Brusselse liberale minister van Buitenlandse Zaken Paul Hymans een van de belangrijkste Belgische pionnen.³⁴ Vanaf zijn eerste ambtstermijn als lid van de regering in ballingschap lag hij in de politieke vuurlinie. Hij moest opboksen tegen de Franse en Britse ambities om van het naoorlogse België een soort satellietstaat te maken, terwijl de Belgische politieke elite zelfs gebiedsuitbreiding ambieerde. Het jaar tevoren was Hymans beland in het zogenaamde annexatiekamp, dat niet alleen de Oostkantons op het oog had, maar ook de grensgebieden met Luxemburg en het neutrale Nederland. België had echter in 1831 een blijvende neutraliteitsplicht in de grondwet opgenomen. Toch wilde een kleine, maar machtige groep politici de sleutelrol van het land tijdens de oorlog verzilveren en een Europese grootmacht worden. De socialistische

en Vlaams-nationalistische politici vonden dat grootheidswaanzin. Zij wilden eerst een oplossing voor de sociaal-economische ellende in het land na vier jaar bezetting. En dan was er nog de Belgische koning. Albert I was in de ogen van de andere geallieerde staten lang niet de oorlogsheld die de legerpropaganda de Belgische troepen voorhield.

Midden oktober legde Paul Hymans de Belgische voorwaarden voor een wapenstilstand op Fochs tafel. De geallieerde grootmachten schoven de voorstellen weinig subtiel opzij. Na overleg met de koning reisde Hymans naar Parijs. Daar overlegde hij op 23 en 24 oktober met zijn Franse ambtsgeenoot, Georges Clemenceau. Hij vond aarzelende steun voor de annexatie van Luxemburg, de Scheldemonding en de Oostkantons. Maar de Franse premier repte niet over de geplande geallieerde conferentie op het einde van de maand. Hoopvol sloot Hymans zich opnieuw aan bij de Belgische regering in het net bevrijde Brugge. Maar er volgde geen uitnodiging van Foch.

De geallieerde wapenstilstandsvoorwaarden kregen hun definitieve vorm tijdens de top van Parijs tussen 29 oktober en 4 november 1918. Aan het hoofd van die conferentie stond de Franse maarschalk Ferdinand Foch, de opperbevelhebber van de gecombineerde geallieerde strijdkrachten. De grote afwezigen in de aanloop naar de wapenstilstand waren de Belgen. Tijdens de oorlog had het kleine land een volwaardige plaats binnen het geallieerde opperbevel veroverd. Maar wanneer het er echt op aankwam, bleken de Belgen niet welkom te zijn.

Uiteindelijk zou exact één week na het afsluiten van de Parijse top het historische moment aanbreken. Op 11 november, rond 5.30 uur ondertekenden geallieerde en Duitse vertegenwoordigers de papieren met de 34 voorwaarden van de wapenstilstand. Vijfentwintig uur later, om 11.00 uur precies, zou de strijd voor 36 dagen gepauzeerd worden. Achteraf bleek dit staakt-het-vuren het definitieve oorlogseinde. Hoewel er op sommige momenten bedreigd werd de strijd te hervatten, werd de wapenstilstand meermaals verlengd, totdat de Vrede van Versailles hem in juni 1919 definitief maakte. Zo werd 11 november 1918 de officiële datum van het einde van de Eerste Wereldoorlog, een dag die wereldwijd wordt herdacht.

Dit boek vertelt de geschiedenis van die laatste momenten van de oorlog. Eerst in een politiek weekoverzicht dat begint op 4 november 1918 toen om 11.00 uur de afsluitende vergadering van de geallieerde top van Parijs van start ging, en eindigt op 10 november omstreeks 11.00 uur. In het tweede

deel wordt nog gedetailleerder ingegaan op de laatste 24 uur van de Eerste Wereldoorlog. Alle mogelijke aspecten van de oorlog aan het westfront komen aan bod. De griep, het eindoffensief en de onderhandelingen lopen als rode draad door de geschiedenis van het oorlogseinde. Het derde en laatste deel geeft een overzicht van wat er na het elfde uur gebeurde.